

KÖZLEMÉNYEK

VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN

A KARLÓCAI ÜTKÖZET

(Újabb adalékok a szabadságharc első csatájához)

A szerémségi *Karlóca*¹ nevének hallatán a történelem iránt érdeklődők többségének is csak az 1683—1699-es török háborút lezáró béke jut eszébe. Azt viszont már kevesebben tudják, hogy az 1848—49-es szabadságharc első katonai összecsapásának is ez a Duna menti városka volt a színhelye. A forradalomról és szabadságharcról szóló feldolgozások, monográfiák vagy elsiklanak az ott történtek felett, vagy csak futólag érintik azt.² Most a korabeli dokumentumokra és sajtóanyagra, valamint a közelmúltban előkerült iratokra³ támaszkodva szeretnénk az 1848. június 12—13-ának eseményeit összerakni, pontosítani; illetve az ütközet néhány vitatott kérdését és néhány következményét tüzetesebb vizsgálat alá venni.

1.

A délvidéki szerb felkelők 1848 tavaszán három táborban gyülekeztek: az úgynevezett „római sáncok” (Csurog, Káty és Goszpodince községek térsége) mögött; a németbánsági Perlasz közelében és a patriarcha székhelyén (annak védelme címén), *Karlócán*. (A város 12 kilométerre fekszik Újvidéktől, illetve Péterváradtól a Duna jobb partján.) Djordje *Stratimirović* (1822—1908) a császári hadsereg volt hadnagya, a főodbor elnöke május 24-én szólította fel a szerbeket fegyverkezésre és adományok gyűjtésére⁴, nem sokkal később (június 4-én) pedig arra, hogy gyülekezzenek Karlócán.⁵ E tábor létszámát kezdetben 3000, később — a rendes határőrsapatok átállításával — 15 000 főre becsülték.⁶ Összetétele meglehetősen vegyes volt: értelmiségieket, kereskedőket, egyházi személyeket és vezetőket éppúgy találunk köztük, mint a szerb fejedelemségből

1 Karlóca (ma: Sremski Karlovci) 1848-ban szabadalmas katonai város a Pétervárad határvidéken. Az első világháború végéig ez a város volt a szerb egyházfő, a patriarcha (1848-ban Josip Rajačić) székhelye; ez a város volt a délvidéki szerbek egyik szellemi központja (1791-ben nyílt meg Karlócán az első hazai szerb gimnázium). 1848-ig — mint határvidéki város — kivül esett a magyar polgári hatóságok illetőségi körén. Karlóca 1848 májusában lett a szerb nemzeti mozgalom egyik központjává, itt tartották nemzeti kongresszusukat (május 13—15). Követelései közül a fontosabbak: a szerb vajdaság felállítása, Supljikac vajdává választása.

2 Kivétel talán *Olcváry Odön* kevésbé ismert könyve: *A magyar függetlenségi harc 1848—49-ben a Délvidéken*. Szabadka, 1902. 23—25. o.; *Dr. Thim József: A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története*. I. k. Budapest, 1940. 128—129. o.

3 Utalok itt a hőmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium könyvtárában megtalált Csernovics Péter iratokra (a továbbiakban — Csernovics iratai); továbbá a vajdasági levéltárakban (Sremski Karlovci, Sombor, Subotica és Novi Sad) végzett kutatómunka eredményeire.

4 Thim: i. m. II. k. 283—285. o.

5 Uo. 332—333. o.

6 *Olcváry*: i. m. 15—16. o.

érkezett felfegyverzett önkénteseket (ún. szerviánusokat). E tábor létezése gondot okozott a péterváradai főhadparancsnoknak, br. Hrabovszky János (1777—1852) altábornagynak, mert erősített állásuk fenyegető volt a péterváradai erődre, s földrajzi-stratégiai helyzetüket kihasználva akadályozhatták a dunai hajózást, a postai közlekedést.⁷

Hrabovszky egyelőre mégsem akart erőszakkal fellépni a felkelőkkel szemben. Először is azért nem, mert a kibékítés, a békés megoldás híve volt; másrészt attól tartott, hogy a megtámadott felkelők segítségül hívják az Itáliában szolgáló szerb származású katonákat, az erre a vidékre való határőröket, s ezt mindenképp „hallatlan szerencsétlenségnek” tartotta volna.⁸ Álláspontján akkor változtatott, amikor a magyar hadügyminisztérium a karlócai gyülekezet felosztatására utasította.⁹

Az ütközet lezajlásáról, illetve annak részleteiről több forrásból szerezhetünk ismereteket (például Hrabovszky jelentése a magyar hadügyminisztériumnak,¹⁰ br. Louis Piret altábornagy, bánsági főhadparancsnoknak küldött tájékoztatója,¹¹ Knézy Antal, Bács vármegye alispánjának informáló körlevele a megye vezetőinek, szabad királyi városainak¹²). A legalaposabb, részleteiben a többi elé helyezhető forrásunk szerzője Csernovics Péter királyi biztos titkára, mosócói *Institoris János*, aki — a katonai akció idején éppen Pesten tartózkodó Csernovicsnak — három levélben számolt be a péterváradai katonaság és a szerb felkelők fegyveres összetűzéséről.

Institoris első jelentése (kelt Péterváradon, 1848. június 12-én reggel 8 órakor) szerint Hrabovszky parancsa úgy szólt, hogy egy katonai menetoszlop vonuljon Karlócára,¹³ ugyanakkor „... Joseffalva¹⁴ alatt... erélyesebb demonstratio intézendő”.¹⁵ A Péterváradról reggel három órakor elinduló katonaság — Stein Miksa (1810—1860) százados parancsnoksága alatt — a zömében magyar legénységű 39. Don Miguel és a 32. Franz Ferdinand d'Este gyalogezred hét, illetve egy századból; a péterváradai Landwehr-battalion egy századából, a hasonlóan magyarokból verbuválódó császárhuszárok 46 lovasából (egy szárny) és tüzérségből (egy hatfontos üteggel) állott. Ez összesen 1100 főt tett ki.¹⁶

Hrabovszky még egy utolsó eshetőségre is felkészült. Megparancsolta Stein Miksa századosnak, hogy „... ha az insurgenseket¹⁷ a kibékülésre hajlandóknak találандják, a parlamentírozásra időt engedjenek”, fegyvert is csak akkor használjanak, ha őket támadás érne.¹⁸ Stein tartotta is magát ehhez, de a békés felszólításának nem volt eredménye. A következmény Institoris drámai megfogalmazásában: „... éppen e perczben már 12 álgyu lövést számlálunk, s így, ha valahogy ez nem demonstratio, ... úgy a háború kezdve megvagyon, és bizonyosan eddig a polgári vér ontatik”.¹⁹ A feltételezést két Karlócáról érkező huszár közlése tette bizonyossággá: a település „gránátok által lángba borított”, 14 helyen látszanak tüzek; egy huszár és három gyalogos elesett. Hrabovszky intézkedései: Institorist átküldte a gőzhajózási hivatalhoz, hogy onnan kért gőzösön egy zászlóalj gyalogság Zimonyba menjen „az ottani kitörések fékezésé-

7 Uo. 23. o.

8 *Thim*: i. m. II. k. 408. o. Hrabovszky jelentése a bécsi hadügyminisztériumnak.

9 Uo.

10 Közlöny, 1848. 12. sz.; Pesti Hírlap, 1848. 87. sz. június 21.

11 *Thim*: i. m. II. k. 410—412. o.

12 Vö. Istorijški Arhiv Subotica, fond magistrata, 1251. doboz. 4. A. 6/pol. 1848/II.; Sombor, fond magistrata 653. sz.

13 Amint Hrabovszky írta Piretnek: hogy az összegyűlt néptömeg, mindenekelőtt a határnépesség leszerelését véghezvigyék. Vö. *Thim*: i. m. II. k. 410—412. o.

14 *Josephsdorf*: Zsablya — ma Zabalj

15 Csernovics iratai, 316. sz.

16 *Olchváry*: i. m. 23—25. o.

17 Insurgens itt: szerb fegyveres felkelő

18 Institoris id. jelentése

19 Pesti Hírlap, 1848. 84. sz. június 17.

re". Írt Kikindára, Kiss Ernő ezredesnek, hogy katonáival vonuljon Óbecsére, ott várja parancsait.²⁰

Csernovics Péter titkára második és harmadik levelében szinte percnyi pontossággal számol be az eseményekről: június 12-én „10 és 1/2 óraker reggel” behozzák Weinhengst 22 éves hadnagyot, aki szíve felett kapott lövést. „Midön a szekérről levétetett, ezt mondá: dicsőségemnek tartom, hogy első kaptam sebet a haza védelmében”.²¹ 11 óra: Karlócáról érkező futár jelentése szerint a katonaság benyomult a városba, „... mely a két tornyot kivéve, egészen lángba borult”. A szerb felkelők egy része megadja magát, másik része védelmi állásba húzódik. 11 és 1/2 óra: 23 foglyot és két zsákmányolt szekeret hoznak be. A foglyok nagyobb része „... nyomorult kinézésű, s részint 60 éven felül, részint 18 éven alóliak”. A foglyok kísérői elmondták, hogy a felkelők a templomba és az érseki palotába szorultak. A támadó katonaság éppen arra készül, hogy „... álgyu-golyokkal ezen épületek ostromoltassanak és bevétessenek”. A hírek szerint egy huszárhadnagy meghalt. 12 és 1/2 óraker egy lengyel származású huszár főhadnagy megerősíti, hogy az érseki lakot és a templomot (ahol a lázadók „magokat igen erősen tartják”) ostromolják. Elmondása szerint a magyar katonák közt 6 halott és 5 nehéz sebesült van; „... különösen kiemelik Halasi Gáspár hadnagyot, ki keresztüllőtt jobbkarját felkötve, balkézzeel harcolt”.

Délután négy óráig fegyvernagyvadás volt, a katonaságnak a várból élelmet szállítottak. Háromnegyed 5-kor megérkezett gr. Albert Nugent báni biztos, aki azonnal megkezdte tárgyalását Hrabovszky altábornaggal.²² Öt óraker „... ismét megkezdett a csata, s folyvást hallatik az álgyuzás” — írja Institoris. Nyolc óraker érkezett a hír, hogy a bukováczi²³ nemzetőrség fegyverét a magyar katonaság ellen fordította. „Sokan közülök elfogattak, s mint hitszegők; büntetéseket elveendik”.

Az est beálltával megszűnt a harc. A szerb felkelők Kamencia felé vonultak vissza, a katonaság Maria-Schne mellett ütött táborot. „A felkeltek közül az összes elestek számát mintegy 300-ra mondják, a katonaság közül 6-an estek el,²⁴ sebesültek többen vagynak”.

Institoris jelentését Csernovics másolatban elküldte Szemere Bertalan belügyminiszternek.²⁵ De — az eredetivel nagyjából megegyező formában — napvilágot látott a Pesti Hírlap 1848. június 17-i számában is. A belügyminisztérium irattárában őrzött példányból rövid részletet Thim József is közöl említett forráskiadványában.²⁶

Institoris harmadik levele — tudomásunk szerint — csak a Csernovics-iratokban maradt ránk.²⁷ Ez hű krónikája a karlócai csata utolsó felvonásának. Íme a főbb mozzanatok:

„10 óraker estve: Zaj támad a városban, hírlik: hogy az Insurgensek készülének a kint táborozó katonaságot megtámadni, van lotás futás — csendesedik a mozgás, a hír valótlannak találhatik.

Június 13-án reggeli 6 óraker — hiteles helyről tudatik: hogy G(róf) Nugent az insurgensek részéről, a fő hadi kormányzóval alkudozik. — A római sáncznál

20 Csernovics iratai, 313. sz.

21 A hadnagy sebesüléséről Hrabovszky is említést tesz jelentésében. Vö. Közlöny, 1848. 12. sz.

22 „Gróf Nugent, mint a bántól kinevezett kir. biztos jelent meg, előmutatván Hrabovszkynak megbízó leveleit. A megbízás Slavóniára és a végvidékekre van kiterjesztve. Ezen kiküldetés is elég jele a bán macakosságának. — A bán levelében parancsolja, hogy a péterváradai főkormányzó engedelmessédjék neki” — írta Csernovicsnak Institoris.

23 Bukovác — község Karlóca mellett a Pétervárad határvidéken.

24 A szerb források más adatokat közölnek: „... ezen harcban a szerbek részéről tizenegy ember esett el... a vad és embertelen magyar seregből tizenöt katona...” Thim: i. m. II. k. 401—402. o.

25 Országos Levéltár, Filmtár, Bm. Eln. 3884. 4. cím 1120—1122. sz.

26 Vö. Thim: i. m. II. k. 395—396. o.

27 Csernovics iratai, 313. sz.

levő sereg vezére írásba kötelezte magát, hogy az ottani összegyűlt felkelteket szétoszlatja . . .

. . . reggeli 8 óra: A kibékülési remény nem pusztá hír, mert a katonaság mind Karlóczáról, mind pedig a római sánczokról egészen visszavonatot, rendes tanyáikba. — . . .

Bizonyosabb tudósítások szerént, a tegnapi csatában a felkeltek részéről 20—25-nél, a katonák közül pedig 3-nál több nem esett volna el. A sebesültek száma mind két részről nagyobb . . . délutáni 5 óra, semmi újabb hírek. —”

2.

A bécsi hadügyminisztériumnak írt jelentésében Hrabovszky így vallott álláspontjáról: „Mindig azon a véleményen voltam, hogy a katonaságnak ezekkel a felkelőkkel szemben semlegesen kell viselkednie . . .”²⁸ Vitatható, de még mindig becsületesebb nézet ez, mint amit tisztjei közül jó néhányan hirdettek, vagy aminek szellemében cselekedtek.

Institoris is felfigyelt a magyar legénység és a császárhű tisztikar közti ellentétre. A támadás reggelén azt írta Csernovicsnak, hogy a legénység a „bőszültségig” kész a harcra, de a tisztek között többen vannak, „kik nem magyar érzelműek”.²⁹ Utalt Nugent gróf kijelentésére, amely a péterváradi tiszti kávéházban hangzott el: „. . . minnek sem örülne jobban, mintha a magyarok Pétervárad alá nagy sereget küldenének, mert *akkor a háború bizonyos*, és a horvátok egyesülve a ráczokkal, határőrvidékiekkel s serviaiakkal, majd megmutatják, mit képesek tenni”. Péterváradon olyan hír is szárnyra kelt, hogy a karlócai komité Nugentet elnökévé választotta meg.³⁰ Hiába hirdette Nugent azt, hogy „. . . a felkelteket szét oszlatni léssen legfőbb szándéka”, környezetének magyar érzelmű tagjai erősen kételkedtek e szándék őszinteségében. Institoris két nappal a csata után keserűen fakadt ki: „Én megvallom, ezen emberekbe semmit nem bízok, más beszélnek és más tesznek . . .”³¹ Szerinte a katonaság „meg van mélyelyezve”, a horvát, a szerb és a határőrvidéki tisztek a többieket arra akarják rávenni, hogy a felkelők, „. . . mint többnyire katona pajtások ellen ne harcoljanak”. A bujtogatás, a kémkedés minden neme napirenden van.³² Thim szerint Stratimiroviót a támadás napjáról egy császári tiszt előzetesen értesítette.³³ Egyebek mellett ez is közrejátszott abban, hogy a karlócai katonai vállalkozás nem hozta meg a várt eredményt. (Bár ezt az állítást néhány tény cáfolni látszik: június 13-án a szerb nemzeti főbizottmány felhívást bocsátott ki, melynek két megállapítása érdemel figyelmet. Aszerint ugyanis a péterváradi katonaság „hadicsellel” nyomult Karlóca alá, s „ezen *váratlan* eset következtében” a parancsnokait vesztett szerbek a völgyekben szétszéledtek.³⁴ Márpedig mindez nem így történt volna, ha Stratimiroviékéé valóban tudnak a készülő támadásról.)

A karlócai ütközet híre futótűzként terjedt a környéken. Újvidéken 1848. június 12-én reggel 8 órakor tartott közgyűlésen Radivoj Stratimirović főkapitány azt jelentette, hogy „. . . e városi népesség a Kárloviczon — a mint hallik — mai reggeltől fogva a jelenig tartó álgyudurránások és bizonyos ütközöt miatt nagyon nyugtalanítatott, és elrémült . . .”. Ezért a közgyűléstől „célszerű intézke-

²⁸ Thim: i. m. II. k. 408. o.

²⁹ Csernovics iratai, 316. sz.

³⁰ Uo. 313. sz.

³¹ Uo. 344. sz. A levél 1848. június 14-én Temerinben kelt.

³² Uo.

³³ Thim: i. m. I. k. 128. o.

³⁴ Uo. II. k. 401—402. o. (A kiemelés tőlem — V. P. I.)

dések” megtételét kéri.³⁵ A város hangulatára utal Knézy Antal alispán körlevele is, melyet az ütközet másnapján küldött szét, és amely szerint Újvidék lakossága legnagyobb rendben, de „egyszermind félelemben és feszültségben van”.³⁶ A városi magisztrátus (a közgyűlési jegyzőkönyv 2445. sz. bejegyzése szerint) a következő intézkedésekkel kívánta elejét venni annak, hogy pánik legyen úrrá a városon: Radivoj Stratimirović főkapitányt és Petar Dozić tanácsnokot a város ügynevezett „Almássi tájára”, Daum Benedeket a város magyar részére küldte, hogy a felkért lelkészekkel a „kebelbeli lakosok nyugtalanított kedélyeit” lecsillapítsák és megnyugtassák. Emellett az újvidéki lelkészek kötelességévé tették, hogy a „... lakosokat kölcsönös testvéri egyetértésre, ... a köz csend és rend, belbéke, személy- és vagyónbátorság fentartását mindegyik kebelbeli lakosnak szívére kötni igyekezzenek”.³⁷

A karlócai fejlemények a Szerémséggel határos Bács vármegyéből váltották ki az első reakciókat. Amikor Knézy Antal alispánhoz Újverbászra megérkeztek az első jelzések a fegyveres konfliktus kezdetéről, sietett futárt küldeni Újvidékre „... a szalongó külömbféle hírek valóját megtudandó”. Ez a hírnök csak a katonaság elindulásáról tájékozódhatott, a Karlócán történekről csupán töredékes ismereteket szerezhetett, mivel „... a Péterváradai vár kapuk elzárása által a közlekedés megakadályoztatott”. Mindez nem tartotta vissza az alispánt attól, hogy ne röpiessen világgá valótlan vagy eltúlzott értesüléseket, híreket. Például azt, hogy az egyik előváros, s Karlóca belvárosában is mintegy négy ház „egészen leégett”. A kiküldött katonaság egy tisztet és hat sebesültet, „... a károlvicziak ellenben sebesültekben és halottakban összesen *háromszáz* körül vesztek”. Ilyen körülmények között az alispán a vármegyétől „czélszerű intézkedéseket tétetni kér”.³⁸ Knézy jelentését — tájékoztatás céljából — a következő hatóságoknak és személyeknek küldte el: az „összes minisztériumnak”, Pest, Tolna és Csongrád vármegyének, a Jászkun Kerületnek, Szabadka, Zombor és Szeged szabad királyi városoknak, Stevan Jović vezérőrnagynak, Rudits Károly főispánnak, Bezeredy Miklós nemzetőr-ezredesnek, Czintula Antal nemzetőr-őrnagynak, Dévay Imre zombori polgárnak, Dedinszky Károly nemzetőr-századosnak, Vojnits Bálintnak és a megye 15 szolgabírájának.³⁹ A hír tehát felnagyítva szárnyra kelt, s így csak tovább növelhette az ellenszenvet a megye szerb lakosaival (Knézy szóhasználatával: „e nép söpredékkal”) szemben.

3.

Eddig is több ízben említettük a délvidéki kormánybiztos, *Csernovics Péter* (1810—1892) temesi gróf nevét. Bár Csernovics a békés megegyezés hitével, a kibékítés szándékával érkezett Újvidékre, az ottani helyzet, majd a fejlemények arról győzték meg, hogy a karlócai felkelőkkel szemben más megoldás nem lehet eredményes, csak a fegyveres akció. Négy nappal a támadás előtt ezért ajánlott Arad, Krassó, Torontál és Temes vármegyének, továbbá Zombor, Szabadka, Arad és Temesvár polgármesterének óvatosabb eljárást, éberséget, s a „népjellemi körülményekhez” való rugalmasabb alkalmazkodást, nehogy a túlbuzgóság következtében „a *kitűzött honvédelmezési cél* eltévesztessék”.⁴⁰ Szándéka tehát a környék, a háttér pacifikálása. Annak, hogy végül is elhatározta magát az

35 Istorijiski Arhiv Novi Sad, fond magistrata 1848. 283. sz.

36 I. A Subotica, fond mag. 1251. doboz, 4. A. 6/pol. 1848/II. I. A. Sombor, Fond mag. 653. sz.

37 I. A. Novi Sad idézett sz. illetve *Erdűjhelyi Menyhért*: Újvidék története, Újvidék, 1894. 319. o.

38 Arhiv Vojvodine (Sr. Karlovci) Bačko—Bodroška županija 1848. Žup. odbor (bizottmányi jegyzőkönyvek) 422. sz.

39 Uo.

40 Csernovics iratai, 259—266. sz.

erőszakosabb fellépésre, tanúbizonysága az újvidéki tanácshoz június 10-én írt levele:

„Mint királyi biztos egyetértőleg a pétervárváradai fő hadi parancsnoksággal mindent elköttem: hogy a vakmerő gonosz lázítók és bűjtogatók által elcsábított tudatlanabb köznép álnokul lett félrevezettetéséről kitaníttassék, és az engedelmességre visszatérítettessék... Ily szerencsétlen körülmények között kényszerítve lettem a közcsendnek helyreállítását egészen a Péterváradai fő hadi kormánynak általengedni”.⁴¹ Még aznap közli Hrabovszkyval, hogy Újvidék városát rövid időre elhagyni kényszerül, Pestre utazik.⁴² Mivel a felkelés sorsát „a kibékítés többé nehezen, hanem bizonyosan *a fegyver fogja elhatározni*”, a következő intézkedéseket fogantatosította:

a) a Bács megyei alispán elnökletével bizottságot nevezett ki a katonaság el-látására;⁴³

b) mozgósította a nemzetőrséget a szomszédos megyékben, hogy parancsa következtében a védelemre vagy megtámadásra bármikor felhasználhatók legyenek.⁴⁴ A mozgósítandó nemzetőrök mellett Csernovics még négy század Zanini-gyalogosra és egy lovas századra számított, akik Óbecséről érkeznének Újvidékre.

Mindez azt bizonyítja, hogy Hrabovszkyt Karlóca megtámadására nemcsak a magyar hadügyminisztérium, hanem a kormány helyi megbízottja, Csernovics Péter királyi biztos is ösztönözte. A jelek szerint a katonai megoldást illetően a magyar kormányban sem lehetett azonos álláspont, hisz Szemere Bertalan belügyminiszter éppen az ütközetet megelőző napon írta Csernovicsnak: „Győznünk kellene, *de csatát ne kezdjünk*... Béke minden áron, ha az ár csak pénzbe és hivatalba kerül. Külömben ha népiség fellázad ellenünk, Isten ám virrasszon sorsunk felett”.⁴⁵ Az intellemben elkésett.

Csernovics június 15-én Pesten kapta kézhez Institoris jelentését az ütközet kezdetéről. A levélben írottakat akkor és ott ellenőrizni nem tudta, ezért így küldte át a belügyminiszternek e sorok kíséretében: „Az ide... másolatba fektetett tudósításból át láthatja Minister Úr, miszerént a Kárloviczon és Csajkás Kerület szélén öszve gyűlt lázadókkal *a harc nyíltan meg kezdetett*.” Ezért — „... ha a Haza-megtartása a Kormány szívéen fekszik” — minden mozdítható katonai erőt indítsanak útnak, s haladéktalanul gondoskodjanak elegendő ágyúróól és pénzről.⁴⁶ Maga Csernovics június 15-én este 8 órakor gőzhajón elindult Péterváradra, ahová 17-én hajnali 2 órakor érkezett meg. Június 18-án — miután tájékozódott a Karlócán és Újvidéken történetekről — az események megítélése szempontjából fontos levelet írt Szemere belügyminiszternek.

Ebben először is a veszteségekről szállongó hírek hamis voltát bizonyítja be: nem igaz az, hogy az érsek (patriarcha) palotáját, templomát ágyúzták; az sem, hogy a péterváradai katonaság bombákkal felgyújtotta volna a várost. Karlóca pusztulásáról terjesztett állításokból csak annyi felel meg a valóságnak, hogy a peremkerületek néhány háza csakugyan lángra lobbant, s csak az iskola falát szakította be egy ágyúgolyó. Az is álhír volt, hogy 300 felkelő szerb halt volna meg, „... hiteles tanúk bizonyítása után írhatom, miszerént nem több, mint csak 16 esett el” — olvasható a belügyminiszternek szóló levélben.⁴⁷ Hrabovszky — a

41 Uo. 301. sz.

42 Június 11—16 között tartózkodott Pesten. Vö. Csernovics Péter királyi biztosságának naplója, Történelmi és Régészeti Értesítő XII. (új) évf. 1901. 81. o.

43 Csernovics iratai, 273. sz.

44 Uo. 299. sz.

45 Uo. sz. n.

46 OL Filmtár, Bm. Eln. 1848. 3884. 4. cím 1120—1122. sz.

47 Csernovics iratai, 325. sz. (fogalmazvány), ill. OL Filmtár Bm Eln. 1848. 3884. 5. cím 65. sz. (A kiemelés tőlem — V. P. I.)

kormánybiztost meg sem várva, véleményét ki sem kérve — a fogságba esett és lefegyverzett felkelőket, Nugent báni biztos közbejárására, szabadon engedte.

4.

A karlócai központi választmány Hrabovszkyhoz intézett levelében ünnepélyesen kijelentette ugyan, hogy ők nem az uralkodó ellen, hanem „... ő felsége jóvoltának előmozdítása tekintetéből állottak fegyverbe”,⁴⁸ a június 13-án kibocsátott felhívásuk azonban már egészen más indítékról, egészen más hangnemben szól. Szerintük a péterváradi sereg azért vonult — a „megvesztegetett” Hrabovszky parancsára — Karlóca ellen, hogy a szerbek nemzetiségét, nyelvét és hitvallását a „világtörténetből” kiirtsák. Ennek megghiúsítása érdekében fegyverbe hívnak minden fiatalot és öreget, minden gazdagot és szegényt, hogy „... szent jogainkért ellenségeinkkel szemben ellenállhassunk és az úgynevezett magyar királyság erődjéi, városai és falvainak romjain nemzetiségünket fölépíthessük és századokra biztosíthassuk”.⁴⁹ (Itt már szó sincs „őfelsége jóvoltának előmozdításáról”.) Arra is vannak adatok, hogy — igaz, távollétükben — a katonai akció kezdeményezői felett is ítékeztek Karlócán: „Hrabovszkyra, adjutánsára és reám tegnapi Comité halálos ítéletét kimondotta” — írta június 14-i levelében Institoris.⁵⁰

Csernovics Péter kénytelen volt levonni a szükséges következtetéseket a sikeresnek éppen nem mondható katonai vállalkozásból. Mint láttuk, kezdetben ő sem zárkózott el a radikálisabb megoldástól, a fegyveres akciótól. De még a karlócai ütközet előtt felismerhette, hogy ahhoz nem elég a pusztasándék; kivitelezéséhez olyan katonai erő kellene, amellyel ő nem rendelkezett. Idézet Batthyány miniszterelnökhöz még június 9-én írt leveléből: „... ha azon katonai erőt, melyet N. Kikindáról ide rendeltem helyben találtam volna, egy hatályos demonstrációval kezdetben ezen zendülést szétszlatni sikerülhetett volna”.⁵¹

A péterváradi tisztikar magatartásáról már nyerhettünk valamelyes képet Institoris leveleiből. Az igazság az, hogy maga a főhadparancsnok, Hrabovszky sem volt kellőképpen határozott. Az idős főtiszt „... mint egyszerű régi, és Ferenc császár által kegyelt katona, előbbi bilincseiből oly hamar kibontakozni nem bírt, hogy az egyre járó ibis redibis-féle⁵² bécsi parancsok zavarba ne hozták volna az ő fejét szintúgy, mint más egészséges fejeket” — írta róla emlékirataiban Mészáros Lázár.⁵³ A szlavóniai (péterváradi) főhadparancsnok Béccsel, majd Innsbruckkal állt levelezésben, s a magyar minisztérium tanácsait, utasításait „gyakran csipős szemrehányásokkal” fogadta. A karlócai fegyveres összecsapás után is kerülte a Csernovicssal való találkozást. Pedig — ismét Mészáros Lázár idézve — „... hogyha Hrabovszky kezdettől fogva oly hön pártolja a magyar ügyet, mint azt később tevő...”,⁵⁴ akkor sok dolognak tán jobb fordulatot adhatott volna”.⁵⁵

48 Pesti Hírlap, 1848. 87. sz. június 21.

49 *Thim*: i. m. II. k. 401—402. o.

50 Csernovics iratai, 344. sz.

51 Uo. 285. sz. Vö.: *Varsányi Péter István*: Adalékok Csernovics Péter kormánybiztos és a délvideki katonai vezetők kapcsolatához 1848 nyarán. Hadtörténelmi Közlemények, 1978. 3. sz. 376—377. o.

52 Ibis redibis: kétértelmű; szó szerint „elmész—visszajössz” — (latin)

53 *Mészáros Lázár* emlékiratai, Pest, 1867. I. k. 52. o.

54 Hrabovszky János altábornagy — eltérően főhadparancsnok társaitól (Piret, Puchner) — vállalta a szabadságharc ügyének támogatását. 1848 szeptemberétől budai főhadparancsnok, 1849. január: megadja magát Windischgrätznek; 1852-ben az olmuői vázbörtönben hűnyt el.

55 Erről ezt írta Mészáros Lázár: „A rác lázadást talán eleinte el lehetett volna fojtani, ha Karlovca, a forradalom székhelye katonasággal megrakatik. Azonban mivel ez nem történetelt meg, később pedig Bácsban is elhanyagoltatott — elterjedt”. I. m. 37. és 52. o.

Csernovics Szemeréhez írt leveleiből (június 18. és 20.) további fontos részleteket tudunk meg az udvarhú katonatisztek viselkedéséről. A báni megbízott, Albert Nugent Karlócán és Péterváradon a „tisztékkel mulat, s az olasz Katonáságot Magyarok elleni gyűlölségre bújtogatja”; Czahn Péter péterváradai várparancsnok az újvidéki városházán Csernovics pesti tartózkodása alatt olyan kijelentést tett, hogy a katonaságtól bármit tehetnek, „csak a császári vagyont ne báncsák”. Johann Pichler dragonos kapitány hasonló nézetekkel és kijelentésekkel hívta fel magára a figyelmet. Azzal biztatta az újvidékieket, „hogy akármit akarnak (tenni) ellene a Magyarok, az ő Ezredbeli Katonáságára számolhatnak”. A hangulat olyan lehetett, hogy Hrabovszky nem tartotta ajánlatosnak Csernovics jelenlétét a várban.⁵⁶ Egyébként sem dolgozott a főhadparancsnok a kormánybiztos kezére: a Franz Ferdinand d'Este zászlóaljat elvezényelte Újvidékről, a Csernovics által lerendelt Hannover-huszárokat és a Zsivkovits-egyalogzászlóaljat Kikindára visszaparancsolta.⁵⁷

Ezek után a katonai megoldás sikere a kormánybiztos szemében egyre kilátástalanabbá vált, s ez a felismerés egészen más kiút keresésére szorította: „Illy helyzetben magam bocsátkoztam a lázzadási főnökökkel értekezésbe”. Találkozóért Stratimirovićektől. „Holnap estvig minden esetre itt leszek Újvidéken — írta június 18-án Szemerének —, s ha addig nem boldogulhatok, holnap után egyenesen Szegedre megyek innen”.⁵⁸ Még aznap a következő bejegyzés került iratainak kivonatába: „Az alkudozás a Lázzadási főnökökkel megkezdett”.⁵⁹ Az eredmény ismeretes: június 24-én megszületett a fegyverszüneti megállapodás.⁶⁰

A karlócai eseményeknek van egy másik, lényegesen távolabbra mutató következménye. Az ütközet második napján, de még függetlenül attól, pontosabban a sajkás kerület katonáinak június 6-i akciója hatására látott napvilágot Szemere Bertalan nagy jelentőségű körlevele, amelyben az ország középső és déli megyéinek egy részében⁶¹ a nemzetőrség mozgósítását rendelte el.⁶² (Június 16-án Mészáros Lázár hadügyminiszter szintén szétküldte mozgósító felhívását.⁶³) A belügyminiszteri körlevél a karlócai csata hírével egyidejűleg érkezett meg az érintett vármegyékhez, így ez utóbbi az intézkedések hozatalára serkentőleg hatott.

Bács megye vezetőinek fejében egy védvonal felállításának gondolata (szintén a titeli sajkás megmozdulás fejleményeként) már június 9-én felvetődött. Knézy Antal első alispán Csernovics Péterhez írt levelében azt javasolta, hogy a megyei őrsereget lehetőleg egy helyen (Ókér) vonják össze, egyelőre csak az erő demonstrálása céljából (mivel Knézy szerint „minden massa megteszi hatását”)⁶⁴

Az 1848. június 17-én Zomborban tartott Bács megyei bizottsági ülés napirendjén szerepelt Szemere Bertalan említett levele, s ugyancsak itt vitatták meg a karlócai ütközet híreit. Ekkor határozták el a mintegy húszezer önkéntesből

⁵⁶ Csernovics iratai, 325. sz.

⁵⁷ Uo. 342. sz. OL Filmtár 1848. Bm Eln. 3884. 5. cím 202—203. sz. Ld. Hadtörténelmi Közlemények idézett cikke 382—383. o.

⁵⁸ Csernovics iratai, 325. sz.

⁵⁹ Uo. 1. sz.

⁶⁰ Vö. „Hrabovszky tábornok és Csernovich Péter temesi főispán s a felkelt szerbek főnökei között kötött egység. 1848. június 24.” *Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848—1849. I. k. Pest, 1868. 253—254. o.*

⁶¹ Zala, Somogy, Tolna, Arad, Vas, Baranya, Bács, Temes, Krassó, Torontál, Csanád, Csongrád és Pest megye, valamint a Jászkun kerület.

⁶² *Thim: i. m. II. k. 397—399. o. Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 143—144. o.*

⁶³ Eredeti száma: 255. H. ú. A Temes megyének küldött példány levéltári száma: AV Tamiška županija 1848. 895. doboz, 890. sz. A felhívás születése körülményeinek értékelését lásd: *Urbán: i. m. 145. o.*

⁶⁴ Csernovics iratai, 282. sz.

álló őrsereg felállítását, hogy „... a sajkasok határától kezdve, egész Futakig egy biztos őrvonal képezve legyen”. A megye községei 50 lakosonként egy önkéntest állítanak ki (számításuk szerint így mintegy tízezer fegyveres gyűjthető össze), a másik tízezret a szintén veszélyeztetett szomszéd megyéktől kéri és várják. A tábor központja Ókér, parancsnoka Stevan Jović tábornok lesz.⁶⁵

Temes vármegye bizottmányi ülése június 17-én 4000 főt ajánlott meg a védvonal részére, hasonló határozat született június 18-án Torontál⁶⁶, és 19-én Tolna megyében.⁶⁷ Az utóbbi megye 2000 nemzetőrt állított ki.⁶⁸ A Pesti Hírlap tudósítása szerint júliusban Ó- és Újbecsére Csongrád-, Bihar megyékből, a Kunságból, illetve a „közellevő vidékről” 22 600 fő, Ókérrre, a központba 6500 nemzetőr érkezett (tolnaiak, Pest megyeiek).⁶⁹ Knézy Antal jelentéséből viszont csak az állapítható meg, hogy 1848. július 2-án Ókéren 5600 nemzetőr állt fegyverben.⁷⁰

Mészáros Lázár hadügyminiszter június 21-én keltezett levelében elismerően írt Bács megye döntéséről, illetve az őrvonal felállításáról. Bár fegyvert nem tudott küldeni, lőszert ellenben ígérhetett.⁷¹ Nem fukarkodott viszont néhány hasznosnak tűnő katonai tanáccsal: az őrsereget ne húzzák szét őrvonalba, hanem lehetőleg egy táborba gyűjtsék a fegyvereseket. Megfelelő távolságra legyenek az ellenségtől, nehogy váratlan támadás érje őket. A nemzetőröket csak a legnagyobb szükség esetén, akkor is csak védekezésre használják. Ezzel egy nemkívánt polgárháború kitérését akarta megelőzni, illetve elkerülni.⁷²

A védvonal kiépítését végül is a következőképp képzelték: Novoszélo községtől Ófutakig (a Duna mentén) vonnának kordont, melynek parancsnokává Bezzeredy Miklós ezredet neveztek ki. A többi nemzetőr — a hadügyminiszter tanácsát követve — „egy testben tartott” (Ókér, parancsnoka július elején Dedinszky Károly százados). Hozzájuk kapcsolódott Torontál megye két nagyobb táborra Szécsány és Zichyfalva központtal (ezek parancsnokai: Koczó Károly és Karátsony István).⁷³ A nemzetőrség mellett tekintélyes mennyiségű sorakötő állomásozott Óbecsén, Bácsföldváron és Ófutakon.⁷⁴

Nem kis vitát váltott ki a megyei vezetők körében az a kérdés, hogy a táborba szólított nemzetőrök közé felvegyék-e a nemzetiségi származásúakat. Bács megyében óvakodtak fegyvert adni a nem magyarok kezébe. Fegyveres szolgálatra a németek és szlovákok csak rendkívüli esetekben, „... a munkára és fuvarozásra rendes esetekben mindenkor az óhítűek” (azaz a szerbek) vehetők igénybe — szól a határozat.⁷⁵ A Torontál megyeiek viszont — hivatkozva arra, hogy évszázadok óta bajt és örömet felebarátian megosztottak — soraik közé hívták „szerb ajkú atyánkfiai” is. Ezt azért is indokoltnak tartották, mert a védvonal „... nem megtámadásra, hanem csupán a megyei határ megőrzésére szolgál.”⁷⁶ Ma már nehéz ellenőrizni, hogy ez a felhívás milyen visszhangra talált a torontáli szerbek körében, de a szándék és gesztus mindenképp dicséretet érdemel.

65 AV Bačko—Bodroška žup. 1848. žup. odbor 422. sz. Tudósítást közöl a határozatról a Pesti Hírlap 1848. 88. sz. június 22.

66 Uo. Torontalska žup. 1848. 137. doboz, 72. sz.

67 Uo. Bačko—Bodroška žup. idézett jegyzőkönyv, sz. n.

68 Csernovics iratai, 348. sz.

69 Pesti Hírlap, 1848. 114. és 117. sz.

70 AV Bačko—Bodroška žup. idézett jegyzőkönyve, 530. sz.

71 Kovácsics Agoston nemzetőr felügyelete alatt rövidesen meg is érkezett 10 mázsa lőpor, 40 ezer patron, 1000 felszerelt és 2000 fel nem szerelt kasza, 25 mázsa golyó, s a nemzetőrök zsoldjára 10 ezer pengő forint. AV Bačko—Bodroška žup. uo.

72 Csernovics iratai, 376. sz. és AV Bačko—Bodroška žup. idézett jegyzőkönyv, 531. sz.

73 AV Torontalska žup. 1848. 139. doboz 6. sz.

74 Pontosabban: két honvédszászlóalj, 440 Don Miguel gyalogos, 80 dzsidás és fél telep tüzérség: a 32. Franz Ferdinand d'Este gyalogezred egy zászlóalja, valamint a Ferdinánd császár nevét viselő huszárezred. AV Bačko—Bodroška žup. 1848. idézett jkv. 530. sz.

75 Uo. 1608. doboz 49. sz.

76 Uo. Torontalska žup. 1848. 139. doboz 6. sz.